

**ОКАЗІОНАЛЬНА НОМІНАЦІЯ ОСІБ У ТВОРЧОСТІ
ПИСЬМЕННИКІВ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ**

Стаття присвячена дослідженню okazіональних персонімів у творчості дніпропетровських письменників, зокрема аналізу їх семантико-дериваційних особливостей, а також експресивних функцій.

Ключові слова: інновація, персонім, індивідуально-авторська лексема, okazіоналізм, словотвірний тип, лексико-семантична група, експресивність.

Статья посвящена исследованию okazіональных персонимов в творчестве днепропетровских писателей. В частности, анализу их семантико-деривационных особенностей, а также экспрессивных функций.

Ключевые слова: инновация, индивидуально-авторская лексема, персоним, словообразовательная модель, лексико-семантическая группа, экспрессивность.

In the Ukrainian linguistics there are not scientific works devoted to the occasionalisms in the poetry of Dnepropetrovsk's writers. The article considers to the problem of author-individual personal names in the countrymen's poetry of the end of XX – beginning of XXI centuries. Our investigation foresees the decision of such tasks as: 1) to reveal the lexico-semantic classification of the innovation; 2) to analyse the productive and non-productive word forming models of personal names; 3) to characterize the stylistic phenomena connected with these innovations. There are divided six lexico-semantic groups of occasionalisms according to their traits, social status and trades, actions, relationship, appearance and convictions. The most productive word forming models are such morphological methods as suffixation, prefixation and word combinations. Non-morphological methods are presented by single examples (*золотонімбний, Тхोलик, нездійминога, благородич* etc). The occasionalisms execute not only nominative but also evaluation functions. The perspective question is investigation of pragmatical potential of these innovations.

Key words: innovation, author-individual word, , occasionalism, word forming model, semantic group, expressive functional.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття соціально-економічні, суспільно-політичні й науково-технічні зрушення в українському суспільстві стали причиною появи великої кількості нових слів, досить солідну групу серед яких складають назви осіб. Цей процес знайшов яскраве відображення і в оказіональній номінації. Питання класифікації та опису індивідуально-авторських персонімів розглянуто в працях К. Бріткової, Г. Вокальчук, В. Герман, Ж. Колоїз, В. Максимчука, Н. Сологуб, Т. Юрченко та ін. З об'єктивних причин малодослідженими залишаються оказіональні назви осіб, використані у творах письменників Дніпропетровщини другої половини ХХ – початку ХХІ століття, зокрема їхні семантико-дериваційні особливості й експресивні функції.

Джерельною базою для виявлення інновацій стали в нашій статті поетичні та прозові тексти С. Бурлакова, В. Грипаса, І. Данилюка, Н. Дев'ятко, М. Дружко, М. Дяченка, М. Зобенко, О. Ігнатенко, Ю. Кириченка, Ю. Кібця, В. Коржа, Ю. Купіч, Н. Нікуліної, О. Омельченко, В. Савченка, Г. Свігличної, В. Сіренка, І. Сокульського, Л. Степовички, М. Чхана, А. Шкляра, М. Яланської.

Метою нашої статті є комплексний аналіз оказіональних назв осіб, що передбачає розв'язання таких завдань:

- виявити індивідуально-авторські персоніми й антропоніми у творах дніпропетровських письменників;
- проаналізувати структуру лексичного значення новацій;
- визначити типи новотворів щодо морфолого-словотвірної структури;
- з'ясувати експресивні функції авторських мовотворів.

Дослідження художніх творів видатних земляків дало змогу виявити близько ста двадцяти неолексем на позначення осіб. Всі вони, за винятком одного, є персонімами, тобто загальними найменуваннями, що позначають осіб за: 1) внутрішніми характеристиками; 2) соціальним станом і професійною діяльністю; 3) виконуваною дією; 4) віком та родинними зв'язками; 5) зовнішністю; 6) переконаннями.

І. Найчисельнішою є ЛСГ оказіональних персонімів, що номінують осіб за внутрішніми характеристиками. У цій ЛСГ можемо відзначити значну кількість новацій, утворених суфіксальним способом. Серед них є ті, що передбачені системою мови, її категорійними словотворчими моделями, але ще не засвідчені мовною практикою, тож є потенційними словами. Це, наприклад, відад'єктивні суфіксальні неолексеми, сконструйовані за допомогою суфіксів *-иц'*, *-ец'*: *недоступниця*, *самотинець*, *шалениця* (І. Данилюк), *безкорисливець* (М. Зобенко); *одноосібець* (Ю. Кириченко).

В. Чабаненко підкреслює, що такі «потенціальні» лексеми впливають на мовну поверхню в результаті індивідуальних

(переважно письменницьких) пошуків експресивного, але на відміну від okazіоналізмів мають, крім художньо-естетичної цінності, ще й комунікативну доцільність [5, с. 125].

У художньому мовленні зустрічаємо й зовсім несподівані утворення, що виникають завдяки поєднанню нейтральних суфіксів з основами, структурні елементи яких не містять сем, що забезпечують внутрішній зв'язок компонентів нового слова, наприклад: *Людець! А точніше – недолюдок* (В. Савченко). Автор різко засуджує особу, чия поведінка не дозволяє назвати її людиною.

Абсолютна більшість позанормативних новацій сконструйована на загальнонародній лексичній основі, але є й ті, що утворені на індивідуально-авторському матеріалі. Останні зустрічаються рідко, зате мають потужну експресивність. Наприклад, новотвір Л. Степовички *тертичники*, що в контексті набуває значення 'непримиримі з несправедливістю', утворений черезступеневим способом від іменника *тертиці*.

Одним із специфічних способів okazіональної номінації є запозичення авторами лексичних одиниць з інших мов з наступним пристосуванням їх до запозичуючої мовної системи за допомогою афіксації [1, с. 89]. Прикладом цього є неологізм Л. Степовички *інвазори* (від англ. *invasive* – завойовницький). Такі новації в українському контексті сприймаються як незвичні, що активізує сприйняття їх читачем.

Утворюючи неолексему *псяголоваки*, Ю. Кириченко бере за основу узуальний іменник *песиголовець*, що позначає людину, яка втратила свої кращі риси та людську подобу. При цьому автор замінює нейтральний суфікс *-ець* суфіксом *-ак*, здатним виражати суб'єктивну оцінку, а також використовує замість складника *пес* усічену основу іменника *псявіра*, для якого характерне знижене оцінне забарвлення: *Псяголоваки, кати й упирі!* (Ю. Кириченко).

Активним засобом творення емоційної та оцінної лексики є також префіксація. В аналізованій ЛСГ наявні okazіональні назви осіб, утворені за допомогою таких префіксів та префіксоїдів (переважно іншомовного походження): *екс-*, *інтер-*, *лже-*, *не-*, *нео-*, *пост-*, *псевдо-* (наприклад, *лжелюди*, *лжелебеді*, *екс-комуніст*, *поставантюрист*, *псевдодостойник* (Ю. Кириченко) тощо. У творах В. Сіренка засвідчено дві новації з префіксоїдом *інтер-*: *інтерохват*, *інтерсвинота*. Перший новотвір позначає людину, яка зневажає власне коріння, натомість захоплюючись наслідуванням чужоземних традицій. Друга неолексема набуває яскравого стилістичного забарвлення завдяки актуалізації у семантичній структурі лексичного значення іменника *свинота* семи, що позначає непорядну, нечемну, невдячну людину. При цьому особлива експресивність новотворів досягається поєднанням іншомовної усіченої основи з питомою розмовною лексикою.

Емоційно-оцінна конотація номи *неонерони* (В. Корж) забезпечується вживанням множинної форми іменника–власної назви, при цьому спостерігаємо її семантичний зсув у бік метафоричності, що чіткіше проявляється завдяки використанню форманта *нео-*.

За допомогою префікса *екс-*, але послуговуючись префіксально-суфіксальним способом, Л. Степовичка конструює лексему *екс-сов'єтикус*, аби передати враження, що викликають наші співвітчизники за кордоном. Для посилення іронічного звучання письменниця додає суфікс латинського походження, за допомогою якого підкреслює ментально-психологічний бар'єр, що ускладнює адаптацію колишніх радянських людей у європейському соціумі.

У мовотворчій практиці Л. Степовички зустрічаємо також персонім *невтелена*, утворений флективно-префіксальним способом від дієслова *втеленати*. Новотвір має виразне просторічне забарвлення.

Популярним у мовотворчості дніпропетровських письменників є основокладання, при цьому експресивність неоконструктивів породжується незвичайною валентністю їхніх складників, наприклад: *білодівчинка* (М. Дяченко); *вовколуди*, *людозгризи*, *новозлодії*, *світлотворці*, *сонцесій* (В. Корж); *народожери* (В. Сіренко) тощо.

Високим ступенем експресивності вирізняється новотвір *мордодзвони*, за допомогою якого В. Сіренко зображує правлячу верхівку, яка дбає лише про власну вигоду (понаїдали морди), але не приносить жодної користі електорату (лише гарно розмовляють): *Що зробили мордодзвони з нами, Ті, що з верховнозрадної гори*. Послуговуючись конструктивом *грошожерці*, С. Бурлаков висміює людей, які возвели матеріальні цінності в культ і роблять їх критерієм оцінки інших людей: *А їм зневажливо: – Чернь! – Жбурляли грошожерці тлустотілі*. Поза увагою письменників не залишилися і ті, кому в житті понад усе потрібен адреналін: *Ми – стрімколет, задивлений у безум, Нам на плитку кладуть пучечок безу...* (Ю. Кириченко). Отже, на думку М. Дяченка, письменники є такими собі «сонцепомагачами», здатними проливати світло на темні сторони життя: *Поет – це вічний сонцепомагач*.

Наступна неолексема сконструйована способом контамінації від словосполучення «благородний родич»: *Я, ваш родич, Не завше був благородич... Двадцять літ не світився в римі, Творчо знаний в Парижі й Римі...* (Ю. Кириченко).

Як зазначає Н. Клименко, останнім часом в українському словотворі серед іменників зросла кількість юкстапозитів, що здебільшого є назвами осіб [2, с. 300]. Таку тенденцію можемо відзначити як продуктивну і для творів письменників Дніпропетровщини, оскільки третина новостворених персонімів представлена саме юкстапозитами. Переважна більшість дериватів є прикладковими сполуками. Кілька новацій – це прикладки-зближення за асоціативним зв'язком: *людино-таргани* (грабіжники), *фея-заступниця* (Л. Степовичка); *хлоп-недогарок*, *яничар-недоріка* (Ю. Кириченко) тощо.

Прикладкою-зближенням за функційним зв'язком є новація І. Данилюка *жінки-перешерстки*. Прикладка в даному випадку представлена okazіональним словом *перешерстки*, що походить від дієслова «*перешерстити*», і набуває значення 'людина, яка вміє ретельно відшукувати'.

Одиничні юкстапозити утворені в результаті: поєднання синонімічних слів українського та іншомовного походження: *пройдисвіт-авантюрист* (Ю. Кириченко); поєднання слів різних за походженням та стилістичним забарвленням: *недомена-мораліст* (Ю. Кириченко).

II. Персоніми, що номінують осіб за соціальним станом, походженням і професійною діяльністю, також активно утворюються словоскладанням. В аналізованій ЛСГ представлені юкстапозити, за допомогою яких автори не лише вказують на рід діяльності, а й намагаються розкрити внутрішню сутність своїх персонажів: *менти-правдоборці*, *менестрель-анатом*, *провідниця-провидиця* (І. Данилюк); *вої-характерники* (Ю. Кібець); *лицедій-характерник* (Л. Степовичка); *диригент-дегенерат* (В. Корж) тощо.

Під перо сатири потрапили й сучасні "господарі життя": *Хмир-мільонщик*, *товстосуми-диплодоки* (В. Корж). Використовуючи прикладку *диплодоки* стосовно багатіїв, письменник, на наш погляд, підкреслює їхню певну закоренілість, а звідси й розбещеність у діях.

Особливою експресивністю відзначаються юкстапозити, утворені на базі індивідуально-авторського матеріалу, як-от: *класик-однокнижник*, *блязні-недоспівки* (Ю. Кириченко). Наприклад: *У махновцеві Сашкові Михайлюті Стільки добросонячної люті...А його потурили зі Спілки Новочасні блязні-недоспівки*. Можливо, автор за допомогою префікса *недо-* наголошує на невідповідності новоспечених письменників отриманій посаді або ж підкреслює здатність недоговорювати те, що суперечить партійній ідеології.

Лише п'ятьома прикладами в цій ЛСГ представлені неолексеми-композиції: *космолюди* (Ю. Кібець); *порнодівки* (В. Корж); *цареслав* (В. Сіренко); *євроспеціаліст* (Л. Степовичка); *чужовчені* (М. Чхан). Останній новотвір автор вживає на позначення фахівців, що займаються вивченням космосу.

Дуже ефектною в лінгвостилістичному відношенні є okazіональна аббревіація. Зміна соціальної оцінки аброморфеми *парт-*, позбавлення її «надвисокого» звучання зумовили утворення частково скороченої аббревіатури з негативним забарвленням: *партпани* (В. Сіренко). Подібні усічено-словесні новації поповнюють численний ряд назв осіб за письменницькою діяльністю. Так, неолексема *літуда* (Ю. Кириченко) сприяє формуванню в уяві реципієнта образу досвідченого, впливового митця, здатного придушити молодий талант. А неологізм *літбрат* має зневажливий відтінок, позначаючи посереднього журналіста, який мріє приєднатися до «письменницької братії»: *Сидів літбрат на лавочці причільній, аж поки не проліз в «Дніпро вечірній»* (Ю. Кириченко).

Афіксальний спосіб не дуже широко використовується в аналізованій ЛСГ, наприклад: *дніпрівградці, іноспеціаліст, продавальниця* (Л. Степовичка), *секретаренко* (Ю. Кириченко); *колегсон, косміянин* (В. Савченко); *олегарюги* (В. Сіренко) тощо.

На думку Н. Клименко, в узуальному словотворі префіксоїд *напів-* доволі рідко використовується для створення іменників–назв осіб (*напівдикун, напівзлидар, напівкочівник, напівсирота*) [3, с. 161]. Ю. Кириченко поповнює цей ряд двома okazіональними номемами: *Але Фідель – не характерник: Він може так і може сяк – **Напівмитець, напівбосяк.*** Особливий комічний ефект досягається тут завдяки поєднанню в одній особі несумісних рис.

Лише двома прикладами в цій ЛСГ представлені новації, утворені неморфологічними способами. Так, завдяки субстантивізації okazіонального прикметника Н. Нікуліна утворила номему *золотонімбний*, що позначає людину, яка отримала золотий вінець у потойбічному житті. А за допомогою контамінації Л. Степовичка конструює неолексеми, що вражають своєю несподіваністю: *То зібрались на літтусовку попиту кавусі **метри, деци-метри, санти-метри та мілі-метри** українського модернізму.* Авторка з іронією констатує, якої довжини творчий шлях ще мають пройти новоявлені митці, щоб заслужити почесне звання метра.

III. У ЛСГ, що представлена персонімами, які номінують осіб за виконуваною дією, превалюють суфіксальні утворення. Кілька неолексем сконструйовано за узуальними словотвірними типами. Це, наприклад, віддієслівні назви осіб, що містять у своєму складі такі форманти, як *-тель, -ник, -л-*: *оновитель* (В. Корж), *звериник* (І. Сокульський); *діставала* (М. Зобенко).

Ю. Кириченко утворює форму імені по-батькові від іменника *обман*, що сприяє розкриттю негативних дій персонажа: *І...Сергію **Обмановичу**, приїхали – треба вставати, Годі вже спілкою Вам керувати...* (Ю. Кириченко).

Новацію *повертанка* утворено черезступеневим способом від okazіонального дієприкметника *повертаний* за допомогою суфікса *-к*, що є вказівкою на особу жіночого роду. Так Л. Степовичка називає героїню (власний прототип), що не змогла адаптуватися до життя за кордоном і повернулася в Україну.

У цій ЛСГ зафіксовано три неолексеми, сконструйовані основоскладанням: *лихоборець* (В. Корж); *дощосій* (Н. Нікуліна); *харчотрави* (В. Сіренко). Остання лексема, позначаючи людей, які за незначну матеріальну вигоду здатні поступитися своїми правами, свободами, набуває різко негативного звучання.

У творчому надбанні письменників Дніпропетровщини зустрічаємо лише один приклад утворення антропоніма. На відміну від реальних антропонімів, літературно-художні є «іменами з підтекстом», «непрямим характеристичним прийомом ономастики» [3, с. 49]. Так,

оказіоналізм В. Савченка, утворений способом контамінації від імені *Толик* і дієслова *тхнути* надає яскраву одоративну характеристику персонажу: *А Тхолик таки смердопахосний* (В. Савченко).

IV. Оказіональні персоніми, що номінують осіб за взаємовідносинами та родинними зв'язками, не дуже часто зустрічаються у творах письменників Дніпропетровщини. Усі новотвори цієї ЛСГ представлені юстапозитами: *велети-сини, матінка-багачка* (М. Дружко); *брат-яничар* (М. Зобенко); *приятель-ворог, коханка-чингісханка* (Ю. Кириченко); *праматір-страдниця* (В. Корж); *предки-нащадки* (І. Сокульський), *внук-синок* (М. Чхан). Наприклад: *Де вони, з ким вони, хто їхній приятель-ворог?* (Ю. Кириченко). Неолексема *приятель-ворог* набуває в даному контексті певного всеохоплюючого поняття, характеризуючи життєву позицію героїв.

Високою експресивністю вирізняється новотвір Ю. Кириченка завдяки наявності у його складі оказіонального іменника: *Класик знав часи хороші, Мав коханку-чингісханку ...Нині, взутий у калоші, Виглядає смерть на ганку...* (Ю. Кириченко). За допомогою неологізму автор підкреслює те, що в класика дійсно були непогані статки, інакше він не представляв інтересу для цієї жінки.

V. Оказіональні персоніми, що характеризують людину за зовнішнім виглядом, представлені нечисленними новотворами, половину з яких утворено суфіксальним способом. Дві – за неuzuальними словотвірними типами. Так, суфікс *-к-о* в українській мові є непродуктивним під час конструювання назв осіб і служить для творення віддієслівних номінацій (*забудько, приходько*). В. Корж утворює відад'єктивну новацію *кирпатько*, що має певний відтінок симпатії, на відміну від зузальної лексеми *кирпань*. А ось додавання суфікса *-ик*, якому притаманне значення здрібності, до негативно забарвленого прикметника *товстопузий* створює комічний ефект: *Ти виходиш заміж? Це за отого рудого товстопузика?* (Л. Степовичка). Наступну відприкметникову лексему також утворено суфіксальним способом: *Про шостого і говорити зась: Такий собі безвусий молодась* (Ю. Кириченко). Суфікс *-ас'* слугує не лише для римування, але й надає слову певного відтінку зневаги, хоч в зузальному словотворі цей суфікс використовується для створення пестливо-зменшувальної ефективності (*Івась, Юрась*).

З метою експресивізації мовлення своєї героїні Л. Степовичка утворює оказіоналізм способом зрощення: *На тебе тухоль не настачиш, нездійминого*. А наступний відад'єктивний субстантив утворено з метою передати образ кремезного чоловіка з великими вусами: *До кого ж першого підійде цей стовбурчастовусий з своєю сокирою, щоб розітнути одним ударом груди?* (І. Данилюк).

Послуговуючись юкстапозитом, сконструйованим на основі двох контекстуальних синонімів, – *хлипаки-очкарики*, – І. Данилюк зображує хлопців, які не приділяють уваги своїй фізичній формі.

VI. Лише шістьома новаціями представлена ЛСГ, що називає осіб за їх переконаннями. Тут засвідчено три приклади неолексем, утворених за допомогою пестливо-зменшувальних суфіксів від тих слів, що нормативно не піддаються такій суфіксації, наприклад: *патріотик* (І. Данилюк); *бюрократик* (М. Зобенко); *песимістик* (В. Корж). Уживаються подібні неологізми для створення іронічного та сатиричного забарвлення. Також за допомогою суфіксації Ю. Кириченко надає новотвору негативної оцінки: *Знав його Донбас – як комуняку, Київ зна’ – як демократюка*.

Ненормативність, а отже, й експресивність новацій особливо помітні тоді, коли вони утворюються від антропонімів: *дзержинець-єжовець*, *демократ-антисталініст* (І. Данилюк).

Отже, перебудова соціальних взаємин у суспільстві, зміна шкали оцінок, переоцінка цінностей стали тими чинниками, що зумовили зростання емоційно забарвленої лексики, а також активізацію словотворчих засобів, здатних оформляти цю оцінність та емоційність – основ, суфіксів, префіксів. Відповідним чином це відображається в індивідуально-авторських назвах осіб. Оказіональні лексеми цієї тематичної групи широко представляють афіксальну деривацію, найчастіше суфіксацію. Також письменники активно утворюють юкстапозити, що несуть значне експресивне навантаження, виконують важливу синтаксично-ритмічну функцію, уточнюють семантику денотата, наголошують на його додаткових, проте не менш важливих на думку автора ознаках.

Перспективними у руслі цієї теми вважаємо аналіз прагматичного потенціалу okazіональних назв осіб у творах письменників Дніпропетровщини.

Бібліографічні посилання

1. Касім Ю. Ф. Про деякі специфічні способи утворення okazіоналізмів в українській радянській гумористиці / Ю. Ф. Касім // Укр. Мовознавство. – 1973. – №1. – К. : Вища школа. – С. 88–93.

2. Клименко Н. Ф. Роль словотворення у сучасній українській номінації // Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : Монографія. – К. : Видавничий Дім Д. Бураго, 2008. – С. 134–227.

3. Магазаник Э. Б. Ономапозтика, или «Говорящие имена» в литературе. – Ташкент : Фан, 1978. – 145 с.

4. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії: / В. А. Чабаненко // Монографія – К.: Вища школа, 1984. – 166 с.